

YANYATIR OCAKLI TAHTACI ALEVİLERİNDE SAZANDARLIK GELENEĞİ: SAZANDAR İSMAIL GACAR ÖRNEĞİ

*Sazandar Tradition among Tahtacı Alevi belonging to the Yanyatır Ocak: The Example of
Sazandar İsmail Gacar*

Der Sazandar-Dienst bei den Tahtacı-Aleviten des Yanyatır-Ocaks am Beispiel des Sazandar İsmail Gacar

Sultan Yıldız GACAR *

Alevi inanç sistemi ocak merkezli kurumsallaşmıştır. İnanç sistemi, Anadolu'dan Balkanlara kadar çok geniş bir coğrafyada ocaklarla varlığını sürdürmüştür ve sürdürmeye devam etmektedir. Ocaklara ve yörelere göre farklılıklar gösteren Alevi inanç sistemi, zengin bir ritüel evrenine sahiptir. Ocaklara bağlı topluluklar genel anlamda ocağın kurucu karizmatik inanç önderinin adı ile adlandırılır. Çalışmamıza konu olan Tahtacı Alevileri, yaptıkları meslek ile adlandırılmış bir zümre olarak karşımıza çıkmaktadır.

ÖZ

Tahtacılar tarihsel süreç içerisinde Horasan'dan Anadolu'ya göç eden, eski Türk inançlarını ve kültürünü beraberinde getiren ve günümüzde Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yaşayan Alevi topluluğudur. Tahtacı ismini konargöçer yaşam tarzında ağaç işçiliği ile uğraşmaları sebebiyle almışlardır. Zaman içinde Tahtacı adlandırması bir inanç toplumunun adı haline gelmiştir. Tahtacı Alevileri diğer Alevi zümrelerinde olduğu gibi ocak merkezli yapılıdır. Tahtacı Alevilerinin bağlı olduğu iki ocak vardır. Bunlardan birincisi karizmatik inanç önderinin Durhasan Dede olduğu Yanyatır Ocağı, ikincisi ise karizmatik inanç önderi İbrahim Sani olan Hacı

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, sultangacar@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1947-5247.

Emirli Ocağı'dır. Yanyatır Ocağı'nın merkezi Adana Ceyhan Durhasan köyü, Hacı Emirli Ocağı'nın merkezi ise Gaziantep İslahiye Kabaklar köyüdür.

Tahtacı Alevi toplumu, kapalı toplum yapısını en güçlü şekilde yaşatan zümrelerin başında gelmektedir. Tahtacılar, ritüel evrenlerinin farklılığı ve yaşam biçimleri ile kapalı toplum yapısını son elli yıla kadar canlı bir şekilde yaşatmayı ve aktarmayı başarmıştır.

Bu makalede, Tahtacı Aleviliğine ait kutsal belleğin yaşamasını ve aktarılmasını sağlayan, inanç sistemi içerisinde on iki hizmetten biri olan sazandarlık hizmeti, İsmail Gacar örneklemleri ile incelenmeye çalışılacaktır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından öncelikle Alevi inanç sisteminin ocak merkezli yapılanmasının üzerinde durulacak daha sonra Tahtacı Alevi ocakları ve bu ocaklarda gerçekleştirilen hizmetler ve cem ritüelleri bağlamında Tahtacı Alevilerinde sazandarlık hizmeti açıklanacaktır. Makalede İsmail Gacar'ın sazandarlık hizmeti yaptığı Yanyatır Ocağında gerçekleştirilen cem ritüelleri, hizmetler ve sazandarlık hizmeti temel alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alevilik, Ocak, Tahtacı, Cem, Hizmet, Sazandar, İsmail Gacar.

ABSTRACT

The Alevi belief system is institutionalized around *ocak*. The belief system has continued to exist, and still exist through *ocaks* in a very large region from Anatolia to the Balkans. The Alevi belief system, which differs according to *ocaks* and regions, has a rich ritual system. The communities affiliated to *ocaks* are generally named after religious leader, founder of the *ocak*. Tahtacı Alevi, who are the subject of our study, appear as group named after their profession.

The Tahtacıs are an Alevi community that migrated from Khorasan to Anatolia through history, brought along the old Turkish beliefs and culture, and lives in the Mediterranean, Aegean and Marmara regions today. Due to their engagement with woodwork in nomadic lifestyle, they were called Tahtacı. Over time, this name has become the name of a belief community. As other Alevi groups, Tahtacı Alevi are also *ocak* centred. They are affiliated with two *ocaks*. One of them is the Yanyatır Ocak whose religious leader is Durhasan Dede, and the other one is the Hacı Emirli Ocak, whose religious leader is İbrahim Sani. The centre of the Yanyatır Ocak is in the Ceyhan village in Adana, and the centre of the Hacı Emirli Ocak is located in İslahiye Kabaklar village in Gaziantep.

The Tahtacı Alevi community is one of the main groups that keep the closed society structure alive in the strongest way. Tahtacıs have managed to sustain and pass on the diversity of their ritual system and their lifestyle through the closed society structure until the last fifty years.

Using the example of İsmail Gacar, this study will try to analyse the service of *sazandar*, which is one of the twelve services within the belief system that enables the survival and transmission of the Tahtacı Alevi's sacred memory. For better understanding of the subject, first of all, the *ocak*-centred structure of the Alevi belief system will be explained, and then the service of *sazandar* among Tahtacı Alevi will be discussed in the context of the *ocaks* of Tahtacı Alevi, the services and *cem* rituals performed in these *ocaks*. The basis of the study will be *cem* rituals, services and the service of *sazandar* performed in the Yanyatır Ocak where İsmail Gacar serves as a *sazandar*.

Keywords: Alevism, *ocak*, Tahtacı, *cem*, service, *sazandar*, İsmail Gacar.

ZUSAMMENFASSUNG

Die Ocaks stellen die zentrale Institution des alevitischen Glaubenssystems dar. Das Alevitentum existiert bis heute in einem großen geografischen Gebiet von Anatolien bis zum Balkan fort. Das alevitische Glaubenssystem weist je nach Ocak und Region unterschiedliche Merkmale auf, verfügt dabei aber insgesamt über ein breites Spektrum an Ritualen. Gemeinschaften, die einem Ocak angehören, tragen in der Regel den Namen des charismatischen Glaubensführers, der diesen gegründet hat. Bei den Tahtacı-Aleviten, die in diesem Artikel behandelt werden, handelt es sich hingegen um eine nach ihrem Beruf benannte Gruppe.

Die alevitische Gemeinschaft der Tahtacı wanderte im Laufe der Geschichte samt alter türkischer Glaubensvorstellungen und Kulturmerkmale aus Chorasán nach Anatolien ein. Heute leben die Tahtacı in der Mittelmeer-, Ägäis- und Marmararegion. Als Nomadenstamm war die Gemeinschaft mit der Holzverarbeitung beschäftigt, woher sie den Namen Tahtacı („Holzarbeiter“) bezog. Im Laufe der Zeit wurde der Name Tahtacı zum Namen einer Glaubensgemeinschaft. Die Tahtacı-Aleviten sind wie andere alevitische Gemeinschaften um Ocaks herum organisiert. Sie gehören zwei Ocaks an. Dies sind zum einen der Yanyatır-Ocak, dessen charismatischer Glaubensführer Durhasan Dede ist, und zum anderen der Hacı-Emirli-Ocak, dessen charismatischer Glaubensführer İbrahim Sani ist. Das Zentrum des Yanyatır-Ocaks ist das Dorf Durhasan in Ceyhan, Adana, während sich das Zentrum des Hacı Emirli-Ocaks im Dorf Kabaklar in İslahiye, Gaziantep, befindet.

Die Tahtacı sind eine der Gemeinschaften, bei denen eine nach außen hin geschlossene Struktur besonders ausgeprägt ist. Dadurch ist es ihnen gelungen, diese Struktur samt ihrer unterschiedlichen Rituale und Lebensstile bis in die letzten fünfzig Jahre am Leben zu erhalten und weiterzugeben.

In diesem Artikel soll am Beispiel İsmail Gacars der Sazandar-Dienst (d.h., das Spielen der Langhalslaute während des Cem-Gottesdienstes) untersucht werden, der als einer der zwölf Dienste im alevitischen Glaubenssystem für das Überleben und die Weitergabe des kollektiven Gedächtnisses des Tahtacı-Alevitentums sorgt. Um ein besseres Verständnis der Thematik zu ermöglichen, wird zunächst die um den Ocak herum organisierte Struktur des alevitischen Glaubenssystems dargestellt, bevor der Sazandar-Dienst bei den Tahtacı-Aleviten im Kontext ihrer Ocaks und der in diesen vollzogenen Dienste und Cem-Gottesdienste erläutert wird. Der Artikel stützt sich dabei auf die Cem-Gottesdienste, Dienste und den Sazandar-Dienst im Yanyatır-Ocak, in dem İsmail Gacar als Sazandar diente.

Schlüsselwörter: Alevilik, Ocak, Tahtacı, Cem-Gottesdienst, Dienste, Sazandar, İsmail Gacar.

Giriş

Alevilik, kökleri Orta Asya'dan Horasan'a, Horasan'dan Anadolu'ya uzanan bir inanç sistemidir. Bununla birlikte Alevilik "Ocak" merkezli oluşmuştur ve ritüellerle şekillenen bir yapıdadır. Bu inanç sisteminde bulunan her ocak, soyunun Ehlîbeyt soyuna dayandığına inanılan bir karizmatik inanç önderi adına kurulmuştur (Ersal, 2016b: 41). Ersal, Ocak sistemini şu şekilde tanımlamaktadır:

Soyu On İki İmamlar kanalıyla Ehlîbeyte dayanan bir karizmatik inanç önderi adına kurulan, kendisine bağlı bir talip ve hiyerarşiye göre ocak, topluluğu olan, silsile olarak karizmatik inanç önderinin soyundan gelen temsilcilerine pîr, mürşit, dede adı verilen, kendi içinde ve diğer ocaklarla bir hiyerarşisi olan, bazı yörelerde rehber, pîr ve mürşit adları ile tanımlanan, takip ettiği bir sürekle ya da erkân sistemi olan inanç sistemi yapılanmasına "ocak" ya da "dede ocağı" denir. (2016b: 41).

Alevi inanç sisteminde ocaklar arası farklılıklar mevcuttur. Bu farklılığın temel nedeni ocak merkezli oluşturulmuş inanç sisteminin ritüeller tarafından şekillendirilmesidir. Alevi ve Bektaşilerin ibadet ritüellerine "Cem" adı verilir (Ersal, 2019: 19). Alevi- Bektaşî inanç sisteminin temel ibadet şekli olan "Cem" ritüelleri esnasında inanç sisteminde mevcut olan diğer ritüeller icra edilir. Alevi inanç sisteminde cem, inancın mitik kökeninin yeniden canlandırıldığı ritüeldir (Akın, 2016a: 17). Alevi inanç sisteminin mitik kökeni Kırklar Cemi'ne¹ dayandırılmakta ve ilk cemin Kırklar Cemi'nde gerçekleştirildiği kabul edilmektedir. Bu nedenle cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen pratikler, inanç sistemi içerisindeki diğer ritüelleri kapsar. Alevi- Bektaşî inanç sistemi içerisinde cemler, diğer ritüellerin tamamına yakını içerisinde barındıran ritüeller olma özelliğine sahiptir (Akın, 2016b: 101). Cem ritüelleri bağlı olunan ocağa göre farklılıklar göstermektedir. Bu farklılık, ocakların kendi içinde ve diğer ocaklar ile arasında hiyerarşik bir yapının oluşmasında etkilidir. Her Alevi ocağının, inanç sisteminin temellerine bağlılık dışında kendine has bir ritüel evreni vardır. Bu durum inanç sahiplerince "Yol bir sürekle bin bir" tabiriyle ifade edilir (Ersal, 2019: 19).

Alevi ocakları, Hz. Ali'yi merkeze alan inanç sistemine dahildir bu dahil oluşun yanında her ocağın kendine özgü ritüel evreni vardır. Bu ritüel evrenleri inanç sisteminin temelini oluştururken aynı zamanda farklı zümrelerin oluşmasını da sağlamıştır. Alevi

1 Alevi İnanç sisteminde Kırk kavramı ve Kırklar Cemi hakkında detaylı bilgi için bk. Akın, 2020a.

inanç sisteminde kendine has ritüel evreni ile oluşan zümrelerden biri de Tahtacı Alevileridir. Tahtacı Alevilerinin kendilerine has ritüel evrenleri, bağlı oldukları ocakların kurumsallaşması ve kapalı bir toplum olmaları araştırmacıların dikkatini çekmiş, Tahtacılar hakkında birçok inceleme ve derleme yapılmıştır. Bu makalede; Tahtacı Alevi ocaklarından biri olan Yanyatır Ocağı ve bu ocakta gerçekleştirilen ritüel ve hizmetler temel alınarak, on iki hizmetten biri olan sazandarlık hizmeti incelenmiştir. Çalışmamızda Alevilik, özelde Tahtacı Alevi Ocakları, literatür, Yanyatır Ocaklı Tahtacı köylerinde yaptığımız saha çalışmalarından ve Sazandar İsmail Gacar ile gerçekleştirdiğimiz görüşmelerde elde ettiğimiz verilerden yararlanılmıştır.

1. Tahtacı Alevileri ve Tahtacı Alevi Ocakları

İnanç sisteminde ritüel evrenin farklı ve zengin bir yapıda olması, Alevilikte aynı amaç doğrultusunda farklı ritüel evrenlerine sahip zümrelerin oluşmasını sağlamıştır. Bu zümrelerden biri de Tahtacı Alevileridir.

Tahtacılar Horasan'dan Anadolu'ya tarihsel süreç içerisinde göç eden, eski Türk inançlarını ve kültürünü beraberinde getiren ve günümüzde Akdeniz, Ege ve Marmara bölgelerinde yaşayan Alevi zümresidir. Bugün Adana, Antalya, Aydın, Balıkesir, Burdur, Çanakkale, Denizli, Gaziantep, Isparta, İzmir, Manisa, Muğla illerindeki çeşitli yerleşim birimlerinde birçok Tahtacı yaşamaktadır (Çıblak Coşkun, 2013:43). Tahtacı ismine ilk defa 16.yüzyıl tapu tahrir defterlerinde ve arşiv vesikalarında Cemâat-i Tahtacıyan şeklinde bir tanımlama ile rastlanmaktadır (Ersal, 2016a:97). Tahtacıların konargöçer olarak yaşadıkları dönemlerde geçimlerini orman işçiliği yaparak sağladıkları bilinmektedir. Bu nedenle Tahtacı adlandırması öncelikle bir meslek adı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahtacı Alevileri uzun yıllar ağaç işçiliği ile uğraşmışlar, ağaç işçiliğinin yapılabildiği bölgelerde hayatlarını sürdürmüşlerdir. Zümre bu sebeple Tahtacı olarak adlandırılmıştır (Duman, 2020:245). Tahtacılar aynı zamanda "Ağaçeri"² olarak da tanımlanmaktadır. Bu tanımlamanın temel nedeni ise Tahtacılar üzerine yapılan araştırmalarda Tahtacıların, Oğuz boyundan gelen Ağaçerilerin devamı olduğunu belirten görüşlerdir³. Geçmiş dönemlerdeki konargöçer yaşam tarzından dolayı kapalı bir toplum yapısına sahip olan Tahtacılar bu ezoterik yapı sayesinde günümüze kadar kültürlerini korumayı başarmışlardır. Hatta bu ezoterik yapı Tahtacıların diğer Alevi zümreler arasında kendine has ritüel

2 Ağaçeriler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Selçuk, 2008.

3 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Çıblak, 2005.

ve inanç dünyasını korumalarında etkili olmuştur. Kendine has ritüeller ve inanç dünyası zamanla Tahtacı ismi ile özdeşleşerek Alevi inanç sistemi içerisinde “Tahtacı Aleviliği” olarak bir inanç ismini karşılayan duruma gelmiştir.

Tahtacı Alevileri, diğer Alevi zümrelerden inanç ve ritüel hizmet bakımından farklı özelliklere sahiptir. Bu farklılığın temel nedeni ise ocak yapılanmasıdır. Alevi inanç sistemi içerisinde Tahtacı ocakları dışındaki diğer ocaklar Hacı Bektaş Veli ocağına bağlı olarak yapılır ancak Tahtacı Alevileri, kendi içinde hiyerarşisi bulunan Yanyatır ve Hacı Emirli ocakları olmak üzere iki ocağa bağlıdır. Alevilerin büyük çoğunluğunun Hacı Bektaş Ocağı’na tanınmasına ve Hacı Bektaş’ın burun kanından hasıl olduklarını söyleyen Çelebiler’i ruhani lider olarak kabul etmelerine rağmen Tahtacılar bu ocağı tanımazlar. Bunların her birinin ayrı bir evi vardır (Çıblak Coşkun, 2005: 36). Tahtacı Alevi ocakları Hacı Bektaş Veli’yi manevi bir otorite olarak kabul etmekle birlikte Hacı Bektaş Veli Ocağı ile bir irtibatları yoktur. Sadece Hacı Bektaş Veli Ocağı ile değil diğer bütün Alevi ocakları ile aralarında bir sınır vardır (Ersal, 2016a: 99). Ocak farklılığının yanı sıra Tahtacılar ile diğer Alevi zümreler arasında ritüel farklılıkları mevcuttur.⁴

1.1 Tahtacı Alevi Ocakları

Tahtacılar iki ocak etrafında şekillenen bir inanç sistemine sahiptir. Birincisi türbesi Adana Ceyhan’da bulunan Durhasan Dede’ye bağlı Yanyatır Ocağı, ikincisi ise türbesi Gaziantep İslahiye Kabaklar Köyünde bulunan İbrahim Sani’ye bağlı Hacı Emirli Ocağı’dır.⁵ Tahtacı Alevi ocaklarının iki karizmatik şahsiyeti Durhasan Dede ve İbrahim Sani’dir. Tahtacı Türkmenlerinin Horasan’dan Anadolu’ya bu iki karizmatik önderin rehberliğinde geldikleri bilinmektedir (Ersal, 2016a: 98). Günümüzde Yanyatır Ocağı’nın merkezi İzmir’in Narlıdere ilçesinde, Hacı Emirli Ocağı’nın merkezi ise Aydın’ın Germencik ilçesi Kızılcapınar Köyü’nde bulunmaktadır. Yanyatır ve Hacı Emirli ocakları, Tahtacı Oymaklarının bağlı bulunduğu dini merkezler olmasının yanı sıra Tahtacı dedelerinin de mensubu buldukları soylardır (Çıblak Coşkun, 2013: 41). Tahtacı ocakları kendine bağlı oymaklardan oluşan aşiret sistemine benzer bir yapıdadır. Çıblak Coşkun (2005: 36) Yanyatır Ocağı’na bağlı on iki oymağı Çobanlı,

4 Tahtacı Alevileri hakkında yapılan çalışmalar için bk. Engin, (1998); Sevgen, (1951); Yılmaz ve Kaygısız (1948); Ayrıca Tahtacı Alevilerinin ritüelleri ve diğer Alevi zümrelerle ritüel farklılıkları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çıblak, 2005; Yetişen, 1986.

5 Tahtacı Ocakları hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Selçuk, 2008; Çıblak, 2005, Yörükân, 2001.

Çaylak, Sivri Külahlı, Cingöz, Üsküdarlı, Enseli, Ala Abalı, Çiçili, Mazıcı, Kâhyalı, Gökçeli ve Nacarlı; Hacı Emirli ocağına bağlı üç oymağı Şehepli, Kabakçı ve Aydınlı olarak belirtmektedir.

Tahtacı ocakları kendi içinde hiyerarşisi olan ve kapalı bir yapıdadır. Kapalı bir toplum olmaları, ritüellerini “sır” kavramı etrafında icra etmelerini ve diğer Alevi ocakları ile aralarına kesin sınırlar çizmelerine neden olmuştur. Yanyatır ve Hacı Emirli Ocaklarına bağlı Tahtacı Alevi toplulukların cemlerine Alevi olsa dahi başka ocakların dedeleri ve talipleri giremez (Ersal, 2019: 77). Yukarıda belirttiğimiz gibi Tahtacı Alevi ocakları diğer Alevi ocakları arasında ocak yapılanması başta olmak üzere farklılıklar mevcuttur ve aralarında kesin çizgilerle belirlenmiş sınırlar vardır. Bu sınırlar yalnızca diğer Alevi ocakları ile değil kendi aralarında da görülmektedir. Yanyatır ve Hacı Emirli Ocağına bağlı dedelerin kendi oymakları dışında diğer ocağın taliplerine hizmet vermemesi buna bir örnek olarak verilebilir.

Yanyatır ve Hacı Emirli ocakları bu sınırlara ek olarak ritüeller açısından da farklı evrenlere sahiptirler. Gerçekleştirilen ritüeller hiyerarşinin tamamlanmasına yardımcı olur. Yanyatır Ocağı’nda ritüel hiyerarşinin tamamlanması için, yola giren taliplerin “Dört Kapı” ve on iki erkândan oluşan ritüel evreni vardır. Buna göre Yanyatır Ocağına bağlı bir talibin sırasıyla Musahiplik, Aşinalık, Peşinelik ve Çıngıldaşlık (çığıldeşlık) olarak tanımlanan evreleri gerçekleştirmeleri gerekmektedir. Bu yapıya göre Musahip olan talip sırası ile Aşinalık, Peşinelik ve Çıngıldaşlık (Çığıldeşlık) aşamalarından geçerek tasavvuftaki “Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat” kapılarını tamamlamış olur (Ersal, 2016a:100). Yanyatır Ocağı’ndaki hiyerarşi bu dört kapıdan geçtikten sonra tamamlanır. Ancak Hacı Emirli Ocağı’nda sadece Musahiplik vardır ve bununla ritüel hiyerarşisi tamamlanmış olur. Bu sebeple Yanyatırlılar Hacı Emirli’leri “eksik erkânlı” ya da “altı erkânlı” diye tenkit eder (Ersal, 2016a: 100). Hatta kendi içinde dahi Tahtacı ocaklarının birbirinden bağımsız olduklarını ve her ocağın kendine ait kurallarının olduğunu söylemek mümkündür. Ocaklar birbirinden bağımsız bir şekilde kendi ritüel evrenlerini oluştururlar. Soy esaslı bir yapı ile babadan oğula geçen dedelik kurumunda bir Yanyatır Ocağı dedesi Hacı Emirli Ocağı’nda erkân yürütmezken, yine aynı şekilde Hacı Emirli Ocağı’na bağlı bir dede de Yanyatır Ocağı’nda erkân yürütmemektedir. Yanyatır ve Hacı Emirli ocaklarının karizmatik önderlerinin amca çocuğu olduğuna inanılmasına rağmen iki Tahtacı Ocağı birbirinden bağımsızdır. Her ocağın kendi içinde bir hiyerarşisi vardır (Ersal, 2016a:99).

2. Tahtacı Alevi Ocaklarında Cem Ritüelleri ve Hizmetler

Tahtacı Alevilerinin gerçekleştirdiği cem ritüellerini iki başlıkta incelemek mümkündür.⁶ Tahtacıların ritüel dünyasında iki farklı icra vardır. Ritüeller “içeri” ve “dışarı” adları ile ikiye ayrılır (Ersal, 2016a:100). İçeri cemleri Musahiplik, Düşkünlük (Tercüman), Meydana Geçme cemlerinin gerçekleştirildiği ve sadece inanç halkasına dâhil olan bireylerin katılabildiği ritüellerdir. Dışarı cemleri ise, birlik kurbanları, cuma akşamı kurbanları gibi inanç halkasına dâhil olmayan bireylerin de katılabileceği cem ritüelleri olarak açıklanmaktadır. Dışarı cemleriyle cuma akşamı, bayram akşamları kurban törenleri vb. bütün taliplerin katılabildiği törenler; içeri cemleriyle ise meydandan geçme, musahip olma, düşkün kılma ve düşkün kaldırma vb. sadece musahipli olanlara açık olan törenler kastedilmektedir. Bunlardan birincisinde yer alan kurbanı “dışarı kurbanı” ikincisinde yer alan kurbanı “içeri kurbanı” denilmektedir (Çıblak Coşkun, 2005:94).

Tahtacı Alevilerinde cemlerin “içeri” ve “dışarı” olarak ikiye ayrılmasının nedeni bu cemlerde gerçekleştirilen pratiklerdeki birtakım farklılıklardır. Saha araştırmasında elde edilen bilgilere göre cemlerdeki başlıca farklılıklar, delil başta olmak üzere okunan nefeslerin içeriğinden kaynaklanır. İçeri cemlerinde delil cem ritüelinin sonuna kadar yanmaktadır. Dışarı cemlerinde ise delil cem ritüeli içinde üç nefes, üç semah ve üç dolu ritüeli gerçekleştirildikten sonra dede tarafından sırlanır yani cemin sonuna kadar yanmamaktadır. Dışarı cemi olarak gerçekleştirilen bazı cemlerde dede bulunmayabilir ve delilin yakılmadığı dışarı cemleri de mevcuttur. Delilin yanmadığı cemlere örnek olarak asker kurbanı, cuma akşamları gerçekleştirilen cemler ve hayır/adak kurban cemleri verilebilir. Bununla birlikte bu cemlerde okunan nefesler de farklılık göstermektedir. İçeri cemlerinde söylenen nefeslerin sadece Şah Hatâyî’ye ait olduğu ve bu nefesler dışında başka nefesler okunmadığı, dışarı cemlerinde ise Şah Hatâyî’ye ait nefeslerin yanında Pir Sultan Abdal, Kul Himmet’e ait nefeslerin de icra edildiği elde edilen bilgiler arasındadır.

2.1 Dışarı Cemleri

2.1.1 İkrar Alma Cemi

Tahtacılar da ikrar alma ritüeli, ilk defa yola girecek olan bireyler için gerçekleştirilen ritüellerdir. Bir bakıma Alevilik yolunda “yemin vermek” olarak açıklanabilir. Tahtacı

6 Tahtacı Alevi Ocaklarında gerçekleştirilen içeri ve dışarı cemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çıblak, 2005; Yetişen, 1986.

ve diğer Alevi topluluklarında, yola erkâna, Aleviliğe girecek olan talipten mürşit ya da dedenin öğüt ve telkinlerini kabul ettiğine dair alınan sözlerdir (Çıblak Coşkun, 2005: 101). İkrar veren kişi yol kural ve erkânına uygun davranacağına, kötü söz söylemeyeip harama el uzatmayacağına yani “eline, beline ve diline” sahip olacağına dair dede huzurunda ikrar verir. Bekar bir erkek dilerse ikrarını erginlik yaşına geldikten sonra aldirabilir fakat kadınların ikrarları, evleneceği kişinin Tahtacı olması koşuluyla evlendikten sonra alınmaktadır. Bekar bir kadın ikrar aldiramaz. Bunun nedeni ise kadının Tahtacı olmayan biri ile evlenebileceği ihtimalidir. Bu durumu Tahtacılar “Almak var, vermek yok.” olarak açıklamaktadır.

2.1.2 Cuma Akşamı

Tahtacılar için Perşembe’yi Cuma’ya bağlayan akşam kutsal kabul edilir. Yine perşembeyi cumaya bağlayan akşam, cuma akşamı kurbanları kesilir. Herkese açık bir cemdir. Bu cemde Cebrail (horoz) kurban edilir.⁷

2.1.3 Muharrem Kurbanı

Alevilerde en önemli ve kutsal sayılan ay Muharrem ayıdır. Bu ay içerisinde tutulan oruca Muharrem orucu denilmektedir. Bunun da kökeninde Kerbela Olayı’nın bu ayda gerçekleşmesi vardır. Alevi topluluklar Kerbela Hadisesi’nde Hz. Hüseyin’i ve 72 yakınının yaşadıklarını anlamaya daha doğrusu onların haliyle hâllenmeye çalışırlar (Ersal, 2016d: 335). Muharrem ayı Aleviler için matem ayıdır. Bu ayın içerisinde oruç tutulmaktadır. Zamanı kesin bilinmemekte ve yörelere göre orucun zamanı ve süresi değişiklik göstermektedir. Bu süreçte pek çok dünyevi ihtiyaç ertelenir. Gündelik yaşamdan uzaklaşılr. Örneğin su içilmez, çamaşır yıkanmaz, çocuklara top oynatılmaz. Tahtacı Alevileri de Muharrem ayında on iki gün⁸ oruç tutarlar. Tutulan oruçlar yas dönemi tamamlanınca aşure ile bozulmaktadır. Yine o akşam oruç tutan kişiler Cebrail (horoz) kurbanı pişirir, diğer oruç tutan kişiler ile gerekli ritüeller gerçekleştirildikten sonra yenir. Saha araştırmamızda oruç sonucunda neden kurban kesildiği sorusu yöneltmiş, cevap olarak da bu kurbanın, Kerbela’dan kurtularak

⁷ Cuma akşamı hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Çıblak, 2005.

⁸ Muharrem ayı içerisinde Aleviler tarafından tutulan orucun gün sayısı ocaklara göre değişmektedir. Yine orucun tutulacağı gün sayısı zamanla değişikliğe uğramıştır. Ocaklara göre farklılık gösteren ve zamanla gün sayısında değişikliğe uğrayan Muharrem Ayı’nda tutulan Muharrem orucu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Ersal, 2016d.

Ehlibeyt'in soyunu devam ettiren İmam Zeynel Abidin için şükür kurbanı olduğu bilgisi alınmıştır.

2.1.4 Adak Kurbanları

Bu kurbanlar hastalıkta, başa gelen olumsuz bir olay sonucunda refaha kavuşmak için adanan kurbanlardır. Adak kurbanının en önemli özelliği dileğin gerçekleşmesi sonucunda ödenmesidir (Çıblak Coşkun, 2005: 156). Genellikle ulu bir kimse adına adanır ya da bazı durumların gerçekleşmesi niyet edilerek adanmaktadır.

2.1.5 Asker Kurbanı

Askere gidecek olan erkek çocuğun sağ salım gidip dönmesi için kesilen kurbanı verilen addır. Bu kurban ceminde koç, kuzu kurban edilir. Erkek çocuk askere gitmeden önce ailesi tarafından bir gün belirlenir ve yakın çevreye duyurulur. Kurban ceminin yapılacağı gün hazırlıklar tamamlanmış olur, cemaat toplanır ve on iki hizmet gerçekleştirilir.

2.2 İçeri Cemleri

2.2.1 Musahiplik Cemi (Yol Kardeşliği-Kardeş Olmak)

Tahtacı cemlerinde önemli bir ritüel olan musahiplik cemi “Dört Kapı” inancının ilk evresi, şeriat kapısıdır. Musahip cemi, sadece Musahipli bireylerin katılabildiği ve musahipli olmayanların girmesine izin verilmeyen, ikrar vermiş iki ailenin eşleriyle birlikte dede huzuruna çıkarak ahirette dahi kardeş olacaklarına, zor durumlarda birbirlerini koruyup kollayacaklarına dair söz verdikleri cemlerdir. En büyük ve en önem verilen törendir. Töreni gizli tutarlar ve “sır” olarak kabul ederler (Yetişen, 1986: 91). Musahiplik, taliplerin yaşamları boyu yalnızca bir kere gerçekleştirebileceği bir ritüeldir. Tahtacı olan evli bir çift yaşamları boyunca bir kere musahip olabilir. Bu nedenle musahipliğin diğer adı “Ahiret Kardeşliği” dir. Yaşam boyu yalnızca bir defa olunabilen bu kardeşliğin ölüm, düşkünlük, vb. ayrılık gerektiren durumlarda bozulması halinde yenilenmesi mümkün değildir (Çıblak Coşkun, 2005: 112). Talipler musahip olduktan sonra birbirlerine birtakım hitap şekilleri ile seslenirler. Bu hitap şekilleri yörelere göre değişmektedir. Yanyatır Ocağı'na Bağlı olan Aydın'da yaşayan Tahtacı Alevleri bacılara “Gelin” erkeklere “Efe” olarak hitap ederken, İzmir'de yaşayan Tahtacı Alevleri hem bacılara hem de erkeklere “Sağdıç” diyerek hitap etmektedir.

2.2.2 Öz Kurbanı Cemi (Öz Verme)

Musahip ceminden sonra, musahip olan bireylerin kestiği ikinci bir kurban cemi vardır. Musahiplik ceminden sonra yapılan öz kurban cemi, musahipli olan taliplerin yol usul ve erkânına uymadıkları zaman birbirinden sorumlu olmaması için gerçekleştirilir. Bu cemin gerçekleştirilmesinden sonra musahipli olan bir talibin işleyeceği suç nedeniyle düşkünlüğü musahip kardeşini etkilemeyecektir. Bu kurban cemine “Öz Kurbanı Cemi” denir.⁹ Musahiplikten sonra bir ikinci kurban daha kesilmekte ve bu kurbanın bulunduğu içeri cemine “öz verme” adı verilmektedir (Çıblak Coşkun, 2005: 119). Yanyatır Ocağı’na bağlı olan Aydın Yılmazköy mahallesinde bu ceme “Gündüz cemi”, İzmir’de ise “Ayazlanama” denilmektedir. Hacı Emirli Ocağı’na bağlı yapılan cemler altı erkânlı gerçekleştirildiği için bu ocakta öz kurbanı cemi gerçekleştirilmez.

2.2.3 Aşına Olmak

Aşinalık, dört kapı inancının ikinci evresi, tarikat kapısıdır. Musahipli olan talipler bir süre sonra isterlerse Aşına olabilirler. Öncelikle talipler kendine uygun aşına adayı bulurlar. Aşına olacak adaylar bu kararlarını dedeye bildirdikten sonra dedenin önderliğinde cem yapılır. Aşına olmak için talipler Cebrail (horoz) kurban etmektedir.

2.2.4 Peşine Olmak

Peşinelik, aşına olduktan sonra gerçekleştirilen ve dört kapı inancının üçüncü evresi, marifet kapısıdır. Musahipli, ve aşinalı olan talipler peşine olabilir. Peşine olabilmek için ayrıca bir tören yapılmaz, başka merasimler içinde olur (Yetişen, 1986: 114). Peşine olabilmek için diğer ritüellerde gerçekleştirilenden farklı olarak talipler “elma” yiyerek bu mertebeye ulaşırlar. Yapılan görüşmelerde elmanın, tercüman kabul edildiği belirtilmiştir. Dikkat çeken bir diğer nokta ise peşineli olan taliplerin Muharrem oruçlarında elma yemediğidir.

2.2.5 Çiğildaşlık

Dört kapı inancının son evresidir ve hakikat kapısıdır. Bu evreyle birlikte dört kapı inancı tamamlanmış olur. Saha araştırması sırasında çiğildaş olan taliplere rastlanılmamış bunun nedenini sorduğumuzda bu mertebeye yalnızca dedelerin

9 Öz verme cemi için ayrıca bk. Çıblak, 2005 s. 118-119; Yetişen, 1986 s. 112.

geçtiği, eskiden çiğildaş olan dedelerin var olduğu ancak günümüzde bu evrede olan dedenin bulunmadığı söylenmiştir.

Saha araştırmamızda elde ettiğimiz bilgilere göre 1950'li yıllara kadar İzmir Bayındır Yakapınar mahallesinde, İzmir Uzundere ilçesinde musahip, aşına ve peşine evrelerini tamamlayan talipler vardır. Bu yıllardan sonra bu evreleri gerçekleştiren taliplerde azalma olmuştur hatta günümüzde Yakapınar mahallesinde musahipli olan kişi sayısı yok denecek kadar azdır. Bununla birlikte Aydın iline bağlı Koçarlı Atatürk mahallesinde, yine Aydın iline bağlı Yılmazköy mahallesinde musahipli, aşinalı ve peşineli taliplerin azalmakla beraber var olduğu bilinmektedir.

2.2.6 Meydandan Geçme Cemi

Tahtacılar da birlik ve beraberliğin, toplumsal düzenin sağlanması için yola girmiş olan (ikrarlı, musahipli) bireylerin yılda bir kez dede huzuruna çıktığı cem ritüelleridir. Buna “meydan görme” de denilir. Yılda bir yapılır, musahipli olan talipler meydana geçmeye mecburdur (Yetişen, 1986: 88). Bu cemlerin yapılmasındaki başlıca neden toplumdaki huzuru ve düzeni sağlamak, yola giren taliplerin yolun usul ve erkânlarına uyup uymadığını kontrol etmektir. Yolun usul ve erkânlarını yerine getiren talipler meydandan geçerler. Yılda bir kez musahipli veya ikrarlı olan talipler meydandan geçmezse düşkün kabul edilirler. Düşkün olan talip, düşkünlüğünü kaldırmak ve tekrar inanç halkasına dâhil olabilmek için tercüman kurbanı kesmelidir. Yol kurallarına göre düşkün sayılan talipler, ikrarsız ve musahipli olmayanlar meydandan geçme cemine giremediği için, meydandan geçme cemi içeri cemi olarak tanımlanmaktadır.

2.2.7 Düşkünlük Cemi (Tercüman)

Tahtacı Alevilerinde ve diğer Alevi zümrelerinde yola ikrar vermiş olan talibin Alevi inancına göre yasaklanan davranışlarda bulunması sonucu tekrar inanç halkasına dâhil olabilmesi için gerçekleştirilen cem ritüelidir. Tahtacılar da musahipli ve ikrarlı bir talip düşkün ise içerisi ve dışarıyı bağlı olur. İçeri bağlılığı, içeri cemlerine giremeyeceğini; dışarı bağlılığı ise dışarı cemlerine giremeyeceği ve kesilen kurbanlardan yiyemeyeceği anlamına gelmektedir. Tahtacılar da talibin düşkünlüğünü kaldırması için iki aşamalı ritüel gerçekleştirmesi gerekir. Birinci aşamada düşkün olan talip önce “dışarısını” açtırmalıdır. Bu aşamada öncelikle Cebrail (horoz) kurban edilir. Dışarısını açtıran talip bu ritüeli gerçekleştirdikten sonra düğün, ölüm, adak, hayır cemleri gibi dışarı cemlerine katılabilir. Ancak içeri cemlerine katılması yasaktır. İçeri cemlerine katılması

için ise dışarısını açtırdıktan sonra tercüman kurbanı kesmelidir. Yapılan araştırmada tercüman kurbanın “*tüm kurban*” olarak da adlandırıldığı ve bu kurbanı büyük bir saygı duyulduğu elde edilen bilgiler arasındadır.

2.3 Cem Ritüelinde İcra Edilen Hizmetler ve Hizmetliler

Alevi inanç sisteminde bulunan cem ritüelleri “Hizmet” adı verilen birtakım pratiklerle gerçekleştirilir. Cem içerisinde gerçekleştirilen ritüel parçalarına Alevi inanç sisteminde “hizmet” adı verilmiştir (Akın, 2016:101). Gerçekleştirilen bu pratikler “erkân” olarak da adlandırılmaktadır. Erkân, tarikat uluları tarafından konulan ve tarikatın yasaı durumunda olan ilkeler, kurallar ve törenler bütünü olarak tanımlanmaktadır (Çıblak Coşkun, 2005: 77). Cemlerde gerçekleştirilen her hizmetin bir hizmetlisi, her hizmetlinin de bir hizmet piri vardır. Cem ritüellerinde on iki hizmet (erkân) ve bu hizmetleri icra eden on iki hizmetçi bulunmaktadır. İnanca göre her hizmetçinin bir piri vardır (Ersal, 2009: 193).

2.3.1 Cem Ritüelinde İcra Edilen Hizmetler

Alevi inanç sisteminde cem ritüellerinde gerçekleştirilen pratikler “On İki Hizmet” olarak yapılmaktadır. On iki hizmet, cem ritüeli esnasında gerçekleştirilmesi gereken hizmetlerdir.¹⁰ Bu hizmetler sırasıyla gerçekleştirildiğinde cem ritüeli tamamlanmış olur. Hizmetler ve hizmetliler hakkında en temel kaynak Aleviler için kutsal kabul edilen Buyruk kitaplarıdır. Mevcut Buyruk nüshaları içerisinde en kapsamlılarından biri Narlıdere nüshası olarak adlandırılan Tahtacı Buyruk’udur.¹¹ Bu nüsha Tahtacı cem hizmetleri hakkında detaylı bilgileri barındırmaktadır. Aleviler için önemli olan Buyruk kitapları inancın, törenlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair bilgileri içeren kitaplardır. Buyruk, bir yol ve süreğin iç tüzüğü daha doğrusu anayasasıdır (Bozkurt, 2005: 1).

Yaptığımız saha çalışmalarında hizmet olarak tanımlanan dedeliğin Tahtacı Aleviliği üzerine yapılan çalışmalarda hizmet olarak tanımlanmadığını tespit ettik. Dedeliğin soydan gelen ve babadan oğula geçen bir kurum olduğu ve bu kurumun

10 Cem ritüelinde icra edilen hizmetler hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ersal, 2016b; Yetişen, 1986; Çıblak, 2005.

11 Narlıdere Buyruk nüshasını temel alan ilk çalışma Sefer Aytekin’in çalışmasıdır. Daha sonra bu nüsha üzerine Fuat Bozkurt (2005) çalışmıştır. Buyruklar üzerine yapılan birçok çalışmada ilgili nüsha ve çalışmalara atıflar yapılmıştır. Buyruk hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bozkurt, 2005. Aytekin, 2001.

inanç sisteminde en üst merteye olması sebebiyle hizmet olarak tanımlanmasının doğru olmadığını kaynak kişilerimiz belirtmiştir. Tahtacı cemlerinde hizmet postları talipler arasından seçildiği için on iki hizmet içerisinde biz de yer vermemeyi uygun gördük.

Yanyatır Ocağı'nın cemlerinde icra edilen hizmetler, hizmetliler ve hizmet pirlilerinin sıralaması şu şekildedir:¹²

1. Rehber (Mürebbi): Tahtacı Alevlerinde rehber “mürebbi” olarak ifade edilir. Bazı yerlerde “dikme, rehber, yol eri” denilen (Çıblak Coşkun, 2005: 72) mürebbi yola girecek olan taliplere yol gösterici olma görevindedir. Bununla birlikte cem ritüeli sırasında dedeyle birlikte taliplere nasıl hareket etmeleri gerektiğini anlatır. Dedenin olmadığı yerlerde ise cem ritüelinin yürütülmesine yardımcı olur. Hizmet piri Şeyh Sâfi'dir.

2. Gözcü: Cem ritüeli esnasında içerideki disiplini sağlar, cem ritüelinde bulunan taliplerin isteklerini dedeye ve mürebbiye iletir. Bununla birlikte dedenin ve mürebbinin söylediklerini de taliplere iletme görevi vardır. Hizmet piri Karaca Ahmet Sultan'dır.

3. Delilci: Delil, Tahtacı Alevlerinde cem ritüelinde dede tarafından yakılır. Daha sonra dede, delili on iki hizmetliden biri olan delilciye teslim eder. Delilci, delilin cem ritüeli sonuna kadar yanmasında, sönmemesinden sorumlu olan hizmetlidir. Hizmet piri Musa-i Kazım'dır.

4. Kurbancı: Cem ritüelinde yola giren kişilerin, taliplerin kurbanlarından sorumludur. Cemde kurbanların kesilmesinden, pişirilmesinden ve sofralara getirilmesinden sorumludur. Tahtacılarda içeri cemleri yapılırken kurbanlardan sorumlu olan kişi mutlaka erkek olmak zorundadır. Ancak dışarı cemleri gerçekleştirilirken kurbanları bacılar pişirir. Burada dikkat edilmesi gereken bir nokta vardır. Dışarı cemlerinde kurbanı bacılar pişirdikten sonra kurbanı pişiren bacı kimse meydana çağırılır, baciya hizmet hakkı (hayırlısı) verilir. Lakin içeri cemleri temelde “sır” niteliği taşıdığı için ve orada gerçekleştirilen ritüeller sır olduğu için yapılan hizmetler de “sır” niteliği taşımaktadır bundan dolayı kurbancılar da belirli kişiler değildir hizmet, kurbancı olan her talibe verilir. Bu nedenle dede “Kurbancılar ayağa

12 Tahtacı Alevlerinin cem ritüellerinde gerçekleştirilen hizmetler ve hizmet pirlileri için bk. Yetişen, 1986.

kalksın.” dediği zaman birden fazla hizmetli ayağa kalkar ve hizmet hakkı verilir. Hizmet piri Halil İbrahim’dir

5. Süpürgeci: Cem ritüelinin gerçekleştirileceği alanın temizliğinden sorumlu hizmetlidir. Hizmet piri Selman-ı Faraş’tır.

6.Şemsi: Cem ritüellerinde cemde bulunan taliplere dede, mürebbi ve sazandar başta olmak üzere “dolu” dağıtan hizmetlidir. Hizmet piri Şems-i Yatır Sultan’dır

7. Pervane: Cem ritüelinde içeride bulunan taliplerin güvenliğinden sorumlu kişidir. Cem boyunca dışarıda bekler ve dışarıdan gelebilecek herhangi bir tehlikeye karşı talipleri uyarır. Geçmiş dönemlerde bu hizmetlilerin, yapılan baskınlar nedeniyle cem ritüeli gerçekleştirilirken köyün içinde gezdiği ve herhangi olumsuz bir durumda cemde bulunan kişileri uyardığı, ayrıca çocuğu olan taliplerin eğer çocuğu ağlıyorsa bunu onlara haber verdiği de bilinmektedir. Pervanenin hizmet piri Kamber’dir.

8.Sofracı: Cem ritüelinde kesilen kurbanların, lokmaların sofralara dağıtımından sorumlu olan hizmetlidir. Hizmet piri Hz. Ali’dir.

9. Oduncu: Kurbanların pişirilmesi için gereken odunları hazırlayan hizmetlidir. Cem ritüelinden önce cemevine ve meydana odunların getirilmesinden sorumludur. Hizmet Piri Kaygusuz Abdal’dır

10. Kuyucu: Tahtacı Alevilerinde kesilen kurbanların parçaları (kemik, deri, iç organları) ayak basılmayan bir noktaya gömülür. Kuyucunun görevi de gömülecek olan parçalara kuyu kazmaktır. Hizmet Piri Âdem Ata’dır.

11. Sucu: “Sakkacı” olarak da ifade edilir. İmam Hüseyin aşkına cemde su dağıtan kişiye denir. Hizmet Piri Selamn-ı Pak’tır.

12. Sazandar (Güvender): Cem ritüellerinde, ritüelin, ritüel sırasında okunacak nefes düvazların sırasını, semah ritüeli gerçekleştirilirken okunacak semahları iyi bilen, saz çalan kişilerdir. Yörelere göre isimleri değişmektedir. Tahtacılar Güvende(ı), sazandar olarak bilinirken diğer Alevi zümrelerinde ve ocaklarda Âşık, Zâkir, olarak bilinir. Hizmet Piri İmam Caferi Sadık’tır.

3. Cem Zâkirliği (Sazandarlık)

Alevi inanç sisteminin temel ibadet şekli cem ritüelidir ve ritüelin tamamlanması için birtakım pratikler gerçekleştirilir. Cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilen pratikler “hizmet” olarak ifade edilir. Alevi inanç sisteminde cem ritüeli içerisinde gerçekleştirilmesi gereken on iki hizmet bulunmaktadır. Bu on iki hizmetten birisi de “Zâkirlik” hizmetidir. Zâkirliğin kelime anlamı zikreden, zikredici, anan, tekkelerde zikir esnasında dervişleri teşvik için ilahiler okuyan kimsedir (Devellioğlu, 2000: 1166). Zâkir, cem ritüellerinde birden çok icra yapan (Ersal, 2019: 21), bu icralar ile inanç sistemine ait kültürel öğeleri, kutsalları yine inanç sistemi içerisinde oluşan kutsal belleği aktaran kişidir. Alevi kültürel belleğinin kutsal taşıyıcısı olan zâkirin aktardığı bilgi, kutsal olduğu gibi, bu bilginin zamanı ve mekânı da kutsal kabul edilir. Bu bilginin ritüel içerisinde yegâne koruyucu ve aktarıcısı ise zâkirdir (Akın, 2019: 106). Ersal (2009: 189) iki çeşit zâkirden söz edebileceğimizi belirtir. Bunlardan ilki yaratma kabiliyetine sahip âşık ve zâkir olarak adlandırılan, ikincisi ise yaratma kabiliyeti olmayan, usta malî şiiirlerle hizmetlerini gerçekleştiren zâkirlerdir. Zâkirlik hizmetini yapan hizmet sahipleri, cem ritüeli esnasında diğer hizmetlerle karşılıklı olarak iletişim halindedir. Zâkirler, cem esnasında yapılacak olan diğer hizmetleri ve sırasını bilen, bu sıraya göre icralarını yapan kişilerdir. “Zâkirlik hizmetini üstlenen hizmet sahibi/sahipleri, icralarını cem boyunca diğer tüm hizmetlilerle iletişim içerisinde gerçekleştirirler. Bu da zâkirin ritüelin gerçekleştiği ortamı sürekli takip etmesini ve bu ortama göre icrasını gerçekleştirmesini sağlar (Akın, 2016a: 17).

Zâkirler kutsalın temsilcisi ve aktarıcısı olan hizmetlilerdir. Alevi inanç sisteminde kutsal kabul edilen metinleri aktarırlar. Alevi geleneğinde zâkirler, sıradan icracılar olarak değil, kutsalı temsil eden, bu kutsalı ritüel içerisinde konumlandırılmış bir hizmet pirinden alıp aktaran ve dolayısıyla da Hak kelamını aktaran kişi olarak kabul görmüştür (Akın, 2019: 97).

Zâkirler, Alevi inanç sisteminde kutsal olarak kabul edilen sözleri yine kutsal bir enstrüman ile icra ederler, bu kutsal sözlerin Tanrı’dan geldiğine inanırlar ve yine bu sözleri inanç halkasına dahil olan taliplere iletirler. İnanç sistemine göre Zâkir Hak’tan geleni aktarmaktadır, onun sözü Hakk’ın sözüdür (Ersal, 2019: 34). Aleviler bu kutsal sözleri “Hak kelâmı” olarak kabul ederler. “Zâkir” kavramının ebced hesabıyla izahı, Cebrail’in görevini üstlenen hizmet olduğu ve mitik anlatıya göre Tanrı tarafından Hz. Muhammed’e verilen doksan bin kelamın yeryüzündeki taşıyıcısı

olarak görevlendirildiği vb. gibi inanç merkezli açıklamalar yer alır (Akın, 2019: 98). Kutsalın aktarımı yine kutsal bir enstrüman ile olacağından zâkirler icralarını yaparken kullandıkları enstrümanı da kutsal sayılmaktadır. Alevi zâkirlerin en yoğun kullandıkları enstrüman bağlamadır (Ersal, 2019: 66). Hak kelâmını icra ettikleri kutsal enstrümanı Aleviler “Telli Kur’an” olarak adlandırmaktadır. Zâkirin cemde okuduğu nefesler, “Hak kelâmı” ya da “ayet” olarak kabul görülürken, elindeki sazı da “Telli Kur’an” olarak adlandırılır (Akın, 2020a: 150).

Zâkirlik hizmeti Alevi inanç sistemine bağlı olan farklı coğrafyalara, ocaklara göre farklı adlandırmalara sahiptir. Ersal (2019: 22) zâkirliğin ocaklara ve coğrafyalara göre olan farklı adlandırmalarını şu şekilde belirtmektedir:

Antalya Elmalı ve Bursa İnegöl Kurşunlu merkezli Abdal Musa Ocaklılarda “güvende”, Ege ve Marmara Bölgesi yerleşik Köse Süleyman ve İmam Musayı Kâzım Ocaklarına bağlı Çepniler “kamber” ve “zâkîr”, Tahtacı Alevilerinde “güvender” ve sazandar, Muş Varto Derviş Beyaz Ocaklılarda “Güyende”, Abdal Alevi topluluklarında Tozluoğlu Ocağına bağlı olanlarda “bülbül” Yunanistan Dimetoka ve Gümülcine bölgesinde yerleşik Seyyid Ali Sultan Ocaklarında “zâkîr”, Bulgaristan Haskova ve Kırcaali bölgesinde yerleşik Bektaşî ve Musabipli topluluklarda “İmam Cafer”, Babâilerde “zâkîr”, İran ve Irak coğrafyasında “kelambân”, “didedâr” adlandırmaları kullanılmaktadır.

Tahtacı Alevileri cem ritüellerinde on iki hizmetten biri olan zâkirlik hizmetini “sazandar” veya “güvender” olarak adlandırmaktadır. Araştırmamızda sazandarlık ve güvenderlik kavramlarının farklılığı ile karşılaştık. Elde edilen bilgilere göre kavramların kullanımları yörelere göre değişmekte sazandar “saz çalan kişi” güvender “söyleyen kişi” anlamına gelmektedir. Zâkirlik kavramı, Kazdağı Tahtacı Alevilerinde¹³ “sazandar”, Aydın’da yaşayan Tahtacı Alevilerinde “güvender”, İzmir’de yaşayan Tahtacı Alevileri ise “sazandar” kavramı olarak kullanılmaktadır.

3.1 Tahtacı Alevilerinde Sazandarlık

Alevi inanç sisteminde kutsallar ritüellerde belirlenir. Yine bu kutsallar ritüeller ile anlatılır, aktarılır ve güncellenir. Diğer Alevi ocaklarında olduğu gibi Tahtacı

13 Kazdağı Tahtacı Alevilerinde sazandarlık geleneğinin Kazdağlarındaki durumu hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Şahin, 2014.

Alevilerinin de temel ibadeti Cem ritüelidir. Tahtacı Alevilerinin cem ritüelinde On İki Hizmet bulunmaktadır. Cem ritüellerinde genel olarak on iki hizmet icra edilir, her hizmeti icra eden bir hizmetçi ve ona hizmeti ile ilgili verilen bir ad vardır (Ersal, 2019: 21). Örneğin Tahtacı Alevilerinde delil hizmetini yapan kişiye “Delilci”, su hizmetini yapan kişiye “selman” zâkirlik hizmetini yapan kişiye de “sazandar, güvender” adı verilir. Sazandarlar, cem ritüelinde dededen sonra gelen ve cem ritüelin nasıl gerçekleşeceğini, okunacak nefesleri, semahları ve semahlara dair ezgileri iyi bilen hizmetlilerdir. Sazandar, dede gibi cemlerin asıl unsurları arasında yer alır. Cemdeki nefeslerin söylenmesi ve semahların yapılabilmesi için gerekli olan ezgilerin icra edilmesinde görevlidir (Şahin, 2014:146). Sazandarlar, inanç sistemine mensup olan bireyler tarafından kutsal olarak kabul edilen metinleri icra eden ve aktaran, yine bu sözleri, metinleri, bu metinlere ait ezgileri iyi bilen usta-çırak ilişkisi içerisinde hizmeti öğrenen kişilere verilen addır.

Alevi inanç sisteminde yazılı kaynakların sınırlı olması ve kaynakların genellikle sözlü ortamda yaratılıp yine sözlü ortamda aktarılması nedeniyle bu inanç sistemi etrafında gelişen kültüre ait bilgilerin sınırlı olmasına neden olmuştur. Tahtacı Alevilerine ait bilgiler de bu nedenle sınırlı kalmaktadır. Tahtacı Alevilerine ait bilgilerin aktarımında en büyük rolü sazandarlar üstlenmektedir. Onların cem ritüellerinde icra ettikleri nefesler¹⁴ dinî, sosyal ve kültürel hayata ışık tutmaktadır. Sazandarların cem ritüeli esnasında yaptıkları icralar yoluyla inanç sistemine ait kodlar topluma aktarılır ve yine ritüel içerisinde güncellenerek korunur.

Tahtacı Alevilerinde sazandarlık hizmetinin belirlenmesi Musahiplik ceminden sonra gerçekleştirilmektedir. Sazandarlık mesleğine giriş cem töreniyle yapılmaktadır (Şahin, 2014: 145). Yaptığımız araştırmada elde ettiğimiz bilgilere göre Musahiplik ceminin yapıldığı günün ertesinde “gündüz cemi”¹⁵ adı verilen cem yapılmaktadır. Bu cem ritüeline herkes katılabilir, evlerde pişen yemekler getirilerek orada bulunan herkes tarafından paylaşılır. Bir anlamda bu cem yeni musahip olmuş bireylerin yola girmesini kutlamak olarak düşünülebilir. Sazandarlık hizmetinin verilmesinde ayrıca

14 Tahtacı nefesleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Yörükkan, 2017; Şahin, 2014.

15 Gündüz cemi: Yanyatır Ocağı'nda Musahiplik ceminin ertesi günü herkesin katılabildiği, yeni musahip olan taliplerin hizmetlerinin verildiği cemdir. Aydın Yılmazköy Mahallesi'nde “gündüz cemi” İzmir Doğançay Mahallesi'nde “ayazlama” olarak bilinmektedir.

bir cem ritüeli yapılmamaktadır. Bu cem sırasında yeni musahip olmuş talipler dede huzuruna çıkarlar. Dede, taliplere hangi hizmette bulunmak istediklerini sorar. Talip istediği hizmeti söyler ve sonraki cemlerde aldığı hizmeti yapmaya başlar. Sazandarlar da yine bu şekilde belirlenmektedir. Sazandarlık hizmetini alan talip sonraki cemlerde sazandarlık hizmetine diğer sazandarların hizmetlerini usta -çırak ilişkisi içinde izleyerek öğrenmeye başlar. Sazandarlar, âşıklık geleneğindeki gibi sıkı bir usta-çırak ilişkisi içinde yetişmemektedir. Çoğunlukla sazandarlar, çevrelerinde saz çalıp nefes söyleyen sazandarları izleyerek bu mesleği öğrenmişlerdir (Şahin, 2014: 144).

Sazandarların, cem ritüelinde gerçekleştirilecek hizmetleri ve bu hizmetlere ait nefesleri iyi bilmesi gerekir çünkü dededen sonra cemi yönetecek ve yönlendirecek olan sazandarlardır. Yanyatır Ocağı'na bağlı yapılan cemler içeri ve dışarı cemleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu nedenle sazandar içeri ve dışarı cemlerinde okunacak olan nefesleri ve semahları iyi bilmelidir. Elde ettiğimiz bilgilere göre içeri ve dışarı cemlerinde nefeslerin içerikleri ve semahların ezgileri değişmektedir. Örneğin içeri cemi olan Musahiplik ceminde yalnızca Şah Hatâyî'ye ait nefesler ve "İmam Hüseyin ve Kerbela nefesleri" olarak adlandırılan nefesler okunmakta, semahların ezgileri bu nefeslerin içeriğine göre değişmektedir. Dışarı cemlerinde ise okunan nefesler Şah Hatâyî, Pir Sultan Abdal ve Kul Himmet'e ait olabilir. Aşağıda örnek olarak vereceğimiz birinci nefes Şah Hatâyî'ye ait olan, Yanyatır Ocağı'na bağlı Tahtacı Alevilerinde içeri cemlerinde okunan nefestir. İkinci örnek ise yine Şah Hatâyî'ye ait olan ve dışarı cemlerinde okunan nefese örnek olarak vermişştir. Birinci nefes Kerbela Olayı'nı konu edinirken, ikinci nefes Alevi inanç sistemini konu edinmektedir.

*Yine matem geldi gjydik karalar¹⁶
Ab Hüseyin ciğerparem diyerek
Güneş sinesinden aldı yaralar
Ab Hüseyin ciğerparem diyerek*

*Atası Ali'dir Tanrı'nın aslanı
Yanıdadır hem Kamberi hem Selmanı
Şehit oldu imamların sultanı
Ab Hüseyin ciğerparem diyerek*

16 İsmail Gacar ile yapılan görüşmelerde kayıt altına alınmıştır.

Ádem Ata abuzara bařladı
Hiddetinden parmağını dışladı
Harva Ana gözlerini yařladı
Ab Hüseyin ciğerparem diyerek

Güvercin kanadını kana batırdı
Acı baberi Medine'ye götürdü
Fatma Anamız ağdım yetirdi
Ab Hüseyin ciğerparem diyerek

şah Hatâyım gözlerim ađlar
Tütredi yerler inledi dađlar
Ehlibeyti seven her zaman ađlar
Ab Hüseyin ciğerparem diyerek

Eğer tarikattan haber sorarsan¹⁷
Murtaza Ali'dir pirimiz bizim
Göre geldiđimizi süre gideriz
Kırklardan ayrılmış sürümüz bizim

Hak yolundan özge yola sapmayız
Rıza kapısından taşra çıkmayız
Cennet cebennem korkusu çekmeyiz
Bunda sorulmuřtur sorumuz bizim

Sırrı Hakea gerçeklere baş koştuk
Çiđ yerimiz yoktur kürede piřtik
Ne yoldan ne farzdan sünnetten düřtük
O can geldiđidir yerimiz bizim

Kazancımızı meydana getiririz
Eksikliđimizi varısa bitiririz
Ařna meřrep evinde otururuz
Bine sayılmıştır birimiz

17 İsmail Gacar ile yapılan görüşmelerde kayıt altına alınmıştır.

*Eydiür Şab Hatâyî'm gerçek erenler
Orda pişman olur burada yerenler
Bin kana bir Mürvet dedik erenler
Gerçekler eridir darımız bizim*

Yanyatır Ocağı'nda gerçekleştirilen cem ritüellerinde hizmetler dolu¹⁸ ile başlamaktadır. Cem ritüellerinde cem başladıktan sonra sazandar tarafından öncelikli 3 nefes söylenir. Muhakkak ilk nefesi sazandar söylemektedir. Sazandar “Hü hayır himmet eyleyin” diyerek dolusundan bir yudum alır ve icraya başlarlar. Sazandar hizmetini tamamladığı zaman sazını alıp dedenin önüne çıkarlar, “Hü pirim, Hayır Himmet Eyle” der. Sonra *Erenler ceminde çalınır sazım, Muhammed Ali'ye bağlıdır özüm, İmam Cafer Sadık pirimiz bizim, Medet Allah Ya Muhammed Ya Ali*” diyerek dededen hizmet hayırlısı alır. Dede “*Bişmişab Allah Allah, darları divanları kabul ola, muradı basıl ola tuttuğu ileri gide, Şab-ı Merdan evliyalar yardımcıları ola, mızrap vuran elleriniz nefes söyleyen dilleriniz dert deva görmeye, çalıp çığranlar işitip dinleyenler On İki İmamın şefaatinde mahrum kalmaya, İmam Cafer Hazretlerinin hayır himmeti üzerinizde hazır ve nâzır ola geçeceğin demine Hü*” diyerek sazandarlık hizmet hakkını verir. Eğer sazandarlar iki kişi ise önce birbirlerine sonra yere niyaz ederler yerlerine otururlar. Sonra cemin gidişatına göre nefes söylemeye devam ederler, sonunda da bağlantı nefesleri denilen On İki İmamların isminin geçtiği nefesler söylenir. Aşağıda verilen nefes örneği, Aydın Koçarlı Atatürk mahallesinde yaşamakta olan Tahtacı Alevilerinin cem ritüellerinde sazandarlar tarafından söylenen bağlantı nefesine örnektir.¹⁹

*Muhammed Ali'ye kestettiler²⁰
İmam Hüseyin'in başını kestiler
Mümince kulların yasını çektiler
Allah bir Muhammed Ali diyerek*

*İmam Hasan içti ağı tasını
İmam Zeynel akattı gözünden yaşını
Mümince kulların çekti senin yaşını
Allah bir Muhammed Ali diyerek*

18 Ocaklara ve süreklere göre değişmekle birlikte cem ritüelinde “dem” “dolu” adı verilen sâki adlı hizmetli tarafından icra edilen ritüeldir (Ersal, 2019: 161). Dem/ Dolu hizmetleri hakkında ayrıntılı bilgi için ayrıca bk. Ersal, 2016c.

19 İsmail Gacar' ile yapılan görüşmelerde kayıt altına alınmıştır.

20 İsmail Gacar ile yapılan görüşmelerde kayıt altına alınmıştır.

*Muhammed Bakır'ın sırrına erip
Cafer-i Sadık'ın darına durup
Musa-i Kazım Rıza'ya şükürler edip
Allah bir Muhammed Ali diyerek*

*Taki Naki Hake'in nurudur
Hasan Ali Asker Mehdi sırdadır
Selman'ın yanında deste gülüdür
Allah bir Muhammed Ali diyerek*

*Şah Hatâyîm ikerar verdik dizıldik bu yola
Sırrımız söylemedik asla bir kula
Sen şefaata eyle ya Muhammed ya Mustafa
Allah bir Muhammed Ali diyerek*

Sazandarlar hizmetlerini genellikle cem ritüeli içinde gerçekleştirirler. Cem ritüellerinin dışında ise, insanın geçiş dönemlerinden biri olan ölüm törenlerinde de hizmetlerini gerçekleştirmektedirler. Dinî işlevlerle öne çıkan sazandarlar, aslında sosyal hayatın da içindedirler. Düğün ve ölüm gibi geçiş törenlerinde nefesler söyleyen sazandarlar, toplumsal kurumların kurulmasında ve devam ettirilmesinde önemli bir role sahiptirler (Şahin, 2014: 157). Ölüm merkezli nefes okuma geleneğinin en güçlü bir şekilde devam ettiği topluluk Tahtacı Alevileridir (Ersal, 2019: 225).

Elde ettiğimiz bilgilere göre sazandarlar ölüm törenlerinde, cenazenin başında ölüm nefesleri söylemektedir. Ölüm merkezli zâkirin gerçekleştirdiği icraya “ölüm nefesi hizmeti” diyebiliriz (Ersal, 2019: 255). Eğer cenaze bazı nedenlerden dolayı öldüğü gün değil, ertesi gün defnedilecekse cenazenin başında yöredeki mürebbi tarafından delil yakılır, mürebbi yoksa bu hizmeti sazandar yapmaktadır. Delil yandıktan sonra sazandar cenazenin başında ölüm konulu nefesler söylemektedir. Bu hizmet sadece musahipli olan Tahtacı talip için gerçekleştirilir. Aşağıda vereceğimiz örnek, ölümü konu alan ve cenazenin başında sazandar tarafından söylenen nefeslere bir örnektir.

*Kakıtı havalandı gönül kuşları²¹
Uçmayınca gönül dosttan mı ayrılır
Vuruldu kazanım ıladı sıyım
Yanmayınca gönül dosttan mı ayrılır*

*Baka şu feleğin işine baka
Çevirmiş yönünü bakıyor Hak'ka
Giyydirin gömleğimi istemem yaka
Giymeyince gönül dosttan mı ayrılır*

*Üstümüze kefen bezi serildi
Meyfan oldu ela gözler süzüldü
Çakıldı tabutum mezarım kazıldı
Girmeyince gönül dosttan mı ayrılır*

*Ustalar gelsin de tabutumı çaksın
Terziler gelsin de kefenimi biçsin
Mezarımın üstünde gök çimen bitsin
Bitmeyince gönül dosttan mı ayrılır*

*Pir Sultanım canım cesedim
Yoktur yeğen atım yollar iz edem
Verin ecel şerbetini de bizlere
İçmeyince gönül dosttan mı ayrılır*

4. Yanyatır Ocaklı Sazandar İsmail Gacar

4.1 Hayatı

İsmail Gacar, 1967 yılında İzmir'in Bayındır ilçesi Yakapınar köyünde çiftçilikle uğraşan Ahmet ve Yıldız Gacar ailesinin üçüncü çocuğu olarak dünyaya gelir. Çocukluğunda vaktinin büyük bir kısmını babaannesinin yanında geçirmiştir. O zamanlar Yakapınar köyünde yol yürümektedir babaanesi yoluna erkânına düşkün biridir bu nedenle hayatı boyunca pek çok ceme katılmış, musahipli, aşinalı ve peşinelidir. Babaanesi ile geçirdiği vakitlerde Alevilik ile ilgili pek çok hikâye dinler.

21 İsmail Gacar ile yapılan görüşmelerde kayıt altına alınmıştır.

“Ehlibeyt nedir?” “Hz. Ali kimdir?” “On iki İmam kimlerdir?” sorularının cevaplarını babaannesinden alır. İsmail Gacar, yola olan ilgisinin o dönemlerde başladığını belirtmektedir.

Çocukluğu, tarım ile uğraşan ailesine yardım ederek ve çoğunlukla babaannesinin yanında geçer. İlköğretimini önce köyünde daha sonra Çırpı köyünde tamamlamıştır. Lise eğitimini ise Bayındır’da tamamlamıştır. Liseye gittiği dönemde İsmail Gacar’ın kemana olan ilgisi başlamıştır. Evde kendi kendine keman çalarak bu enstrümanı öğrenmiştir. Daha sonra babası ona bir kabak keman yapmıştır ve keman ile olan serüveni o zaman başlamıştır. İlk kemanını 1983 yılında para biriktirerek almış, kemanla ilk çaldığı türkü “Mavi Grabımın Oyası” isimli türkü olmuştur. Enstrümanı öğrendikten sonra köyde halk konserlerinde, düğünlerde ve arkadaşları ile yaptığı eğlencelerde çalıp söylemeye başlar.

1987 yılında vatani görevini yapmak için askere gider. Acemi birliğini Denizli’de usta birliği ise Ankara Mızıkla Astsubay Hazırlama Sınıf Okulu’nda yapmıştır. 1989 yılında Polis Okulu sınavlarını kazanarak Gaziantep Polis Okulu’na başlamıştır. 1992 yılında kendi köyünde yaşamakta olan Mehmet ve Sultan Bozoğlan’ın kızları Yasemin Gacar ile evlenir. Bu evlilikten 1995 yılında Ahmet, 1998 yılında Sultan Yıldız adında iki çocuğu olmuştur.

İsmail Gacar ilk görev yeri olan Zonguldak’a gittiğinde orada yayınlanan Cem Vakfı’nın Cem Dergisi’ni almaya başlar. Babaannesinden duyduklarını önce bu dergilerle daha sonra da aldığı kitaplarla pekiştirmiştir. İsmail Gacar o dönemdeki düşüncelerini şöyle anlatmıştır:

“Çocukluğumda babaannemin anlattıkları aklımda kaldı. Memur olarak çalıştığım dönemlerde Zonguldak’ta Cem Vakfı’nın Cem Dergisi yayınlanıyordu. Bu dergiyi aldım, daha sonra köyümüze bir kitapçı geldi dernekler vasıtasıyla kitap serisi sattılar. O kitaplar ve dergilerdeki bilgileri okudum. Daha önce babaannem tarafından anlatılan bilgilerin çoğunun doğru olduğunu o kitaplardan öğrendim. Kitaplar sayesinde yola olan merakım daha da arttı. Ne oluyor? Neler var? gibi sorular vardı aklımda çünkü eskiden “gir de gör” derlerdi. Orada olan olaylar, gerçekleştirilen hizmetleri hiçbir zaman dışarıda anlatmazlardı sadece genel anlamda Aleviliğin ne olduğu hakkında konuşurlardı. Babaanneme sorardım ne yapıyorsunuz diye, bana anlatmaz “Gir de gör” derdi. Ben yola girmeden okuyarak öğrendim, daha sonra merakımın artması ile yola girdim.”

İsmail Gacar ve eşi 2001 yılında ikrarını aldırarak yola ilk adımını atar. 2004 yılında kendi köylerinde yaşamakta olan Yörük Ali Pınar ve eşi Saadet Pınar ile musahip olmuştur. 2009 senesine gelindiğinde görev yapmakta olduğu Aydın ilinin Nazilli ilçesinde yaşamakta olan Mehmet Uğur ve eşi Bahar Uğur ile aşına olmuşlardır. İsmail Gacar şu şekilde aktarmaktadır:

“2001 yılında Aydın Yılmazköy’de ikrarımı aldırardım. Yine Aydın Yılmazköy’de 2004 senesinde musahip oldum. 2009 yılında aşına oldum. Gerçekten de çok farklı bir dünya ile karşılaştım. Hayal ettiğimin ötesinde güzel, Alevilikle ilişkilendirilecek durumları da gördüm ve yaşadım. Musabiplik cemine girdikten sonra tamamıyla kendimi bir Alevi olarak hissettim.”

4.2 Sazandarlığa Başlaması ve İlk İcraları

İsmail Gacar sazandarlık hizmetine musahip olduktan sonra başlamıştır. Musahiplik ceminin ertesi günü yapılan *Gündüz Cemi*’nde kendisine sazandarlık hizmeti verilmiştir. İsmail Gacar sazandarlık hizmeti almasını şöyle anlatmaktadır:

“Musahip ceminden sonra musabiplilere hizmet verilmesi için yapılan, herkesin katılabildiği Aydın yöresinde “Gündüz Cemi” olarak bilinen, İzmir’de “Ayazlama” Denizli’de “semah” denilen ritüellerle kalıplaştırılmış bir cem yapılır. Bu cem in asıl amacı yola giren yeni taliplerin yolda yapması gereken hizmetlerin belirlenmesidir. Obada hangi hizmetçi eksikse, yeni musahip olan canlara o hizmet verilir. Biz de musahip olduktan sonra gündüz cemine katıldık. Bizce hangi hizmeti yapmak istediğimizi sordular, ben ne verirlerse eyvallah diyecektim. Ancak Musahibim “Ben saz çalarım, efem de çok güzel nefes söyler, keman çalar bize sazandarlık verin” deyince dede bize sazandarlık hizmetini verdi. “Eyvallah” deyip elini öptük. Dara durduk hayırlırmızı (hizmet Hakkı) verdi. ‘Bundan sonra piriniz İmam Cafer’dir’ dediler.”

Sazandarlık hizmetini aldıktan sonra İsmail Gacar, bir süre ustalarının bulunduğu cemlere giderek sazandarlık hizmetini öğrenmeye başlar. Cem dışında nefes ve semahları öğrenmeye polis memuru olduğu zamanlarda gece nöbetlerinde devam eder. Ustalarından öğrendiği semah ezgilerini nefesleri önce keman ile icra etmeye başlar. İsmail Gacar, ilk ustasının Aydın Koçarlı Atatürk mahallesinde yaşamakta olan Ahmet Uçaravcı olduğunu belirtmektedir. Ondan sazandarlık hizmeti yapmaya başladığında destek aldığını ve bu hizmeti esasıyla onun öğrettiğini belirtmiştir.

“Ben memurken benim ismimi duymuş, emniyete benimle tanışmak için geldi, böylelikle tanıştık. Daba sonra beni Koçarlı Atatürk Mahallesinde yapılan cemlere davet etti. Birkaç kez gittim ama sazandarlık yapmadım. Daba sonraki zamanlarda beni özellikle çağırdı ve yanına oturmamı istedi. Her gittiğimde yanına oturmamı istiyordu ve böylelikle ondan sazandarlık hizmetini öğrendim.

Önce sazandarların “cemin bülbülü” olduğunu, sazandarların ne kadar iyi icra yaparsa cemlerin daba coşkulu geçeceğini bunun içinde ezbere nefes öğrenmemiş gerektiğini anlattı. Küs olduğun biri dahi olsa sazandarlığı bırakmamam gerektiğini söyledi çünkü orada kurbana hizmet yaptığımı, kişilere hizmet yapılmadığını söyledi. “Kurbandan yemesen de olur ama hizmetini yapmaya git” diye öğütte bulundu. Yapılan hizmet karşısında herhangi bir beklenti içerisine girmemem gerektiğini de söyledi. En büyük yardımı, öğretmenim veya ustam olarak adlandırmam doğru bir ifade olacaktır, Aydın Koçarlı Atatürk mahallesinde bulunan Ahmet Uçaravcı’dan aldım.”

Başlangıçta cemlerde icralarını keman ile yapmaya başlamıştır ancak daha sonra bu işin aslının saz ile olacağını anlamış ve saz öğrenmeye başlamıştır.

“İlk icralarımı keman yapıyordum sonra bu işin kemanla olmayacağını farkına vardım. Büyüklelerinden sazın ritüelimizin olmazsa olmazı olduğu hakkında öğütler aldım, bu nedenle bağlama öğrendim çünkü dokuz perdeli Türkmen sazları, kopuzlar bu işin esas olması gerekeni. Bu günümüzde artık yaygın değil. Sadece Çine Yeniköy’de beş telli dokuz perdeli Türkmen sazı var. İşin aslının saz ile olacağını anladıktan sonra sazı öğrenmeye karar verdim ve kursa giderek öğrendim. Esasına uygun olması için elimden geleni yaptım. Kemanla da icralarıma devam ediyorum.”

Sazandarlık hizmetini ilk yaptığı yer İzmir Kemalpaşa’da bulunan Hamza Baba Türbesi olmuştur. Tam anlamıyla burada hizmete başladıktan sonra Yanyatır Ocağı dedesi Ali Ekber Ateş ile Aydın’da Yılmazköy, Yeniköy, Koçarlı’da ve İzmir’de sayısız ceme katılmış, hizmetini yapmıştır. Ali Ekber Ateş dedenin vefatından sonra ise yine bu bölgelerde cemlere Ali Ekber Ateş’in oğlu Kazım Ateş dede ile katılarak sazandarlık hizmetini devam ettirmektedir. Bununla birlikte İsmail Gacar sivil toplum kuruluşlarının düzenlediği öğreti²² cemlerinde ve etkinliklerde icralarını devam ettirmektedir.

22 Öğreti Cemi: Herkese açık olarak yapılan, özellikle gençler için düzenlenen diğer cemlerden farklı olarak delil yakılmadan yapılan cemlerdir. Bu cemler genellikle cem ritüellerinin azaldığı yörelerde, cemlerin tekrar canlılık kazanması için yapılmaktadır.

5. Sazandarlık Kurumunun Mevcut Durumu

Kentleşme, diğer toplumlarda olduğu gibi Tahtacı Alevilerini de etkilemiştir. Dağlarda ağaç işçiliği ile kırsalda ise çiftçilikle uğraşan Tahtacılar kentleşmenin artması, kente yapılan göçler nedeniyle geleneksel yapısından kopmuştur. Kente yapılan göçler ile eğitim olanaklarına erişimi daha da kolaylaşan Tahtacılar, ağaç işçiliği ve tarımı dışında meslekler edinmeye başlamıştır. Yoğun iş hayatı ve kentli yaşam tarzının bir sonucu olarak cem ritüelleri eskisi kadar sık yapılamamaktadır.

Kırdan kente göç dolayısıyla günümüzde Tahtacı Alevilerinin çoğu kentlerde yaşamaktadır. Bununla birlikte kent ortamında cem ritüelleri devam etmektedir. Araştırma sonucunda elde edilen bilgilere göre yapılan cem ritüellerinin içeriği esasına uygun olmaktan uzaklaşarak daha tiyatral bir hal almaya başlamış ve cemlerde okunan nefesler ilahilerden çevrilerek icra edilmeye başlamıştır. Eskiden yol, erkân yürümekte ve inanç sistemi canlılığını korumaktadır ancak günümüzde yol ve erkân bazı yörelerde giderek etkisini kaybetmektedir hatta bazı yörelerde ise yok olmuştur. Bu nedenle hizmete talip olan ve hizmeti yerine getiren hizmetlilerde azalma mevcuttur. Araştırma sonucunda dedelik kurumunun da zayıfladığı görülmüştür. Dede soyundan gelen kişilerin dedelik yapmaması dedelik kurumunun zayıflamasındaki başlıca nedendir. Dedelik yapan kişilerin sayılarının oldukça az olması nedeniyle talipler cem yapmak için dedelerden randevu almak zorunda kalmaktadır. Bugün Yanyatır Ocağı'na bağlı olan yerleşim birimlerinde sazandarlık hizmeti de tıpkı dedelik kurumu gibi zayıflamakta, sazandarlar da yeri geldiğinde farklı bölgelere hizmet için gitmektedir. İsmail Gacar Aydın'da ikamet eden ve sazandarlık hizmeti bulunmayan yörelere hizmet için giden sazandarlara bir örnektir. İsmail Gacar'dan alınan bilgilere göre sazandarlık hizmeti yapan kişiler Aydın iline bağlı Yeniköy, Koçarlı ve Alamut mahallelerinde Denizli Güzelköy'de bulunmaktadır. İzmir'de yaşayan ve Yanyatır Ocağı'na bağlı yörelerde yapılan cemlere ise Aydın'da bulunan sazandarlar gitmektedir.

Kent yaşamı ve insanların haberleşme olanaklarının artmasıyla sivil toplum kurumları artmıştır. Tahtacılar da kültürel anlamda örgütlenme mevcuttur. Bu örgütlenme ile inanç sistemi ve kültür hakkında toplumu bilgilendirmek ve ritüellerin devamlılığını sağlamak için öğretici cemleri denilen ve herkese açık olan cemler düzenlenmektedir. Sazandarlar da yine bu cemlerde hizmetlerini yerine getirmektedirler. Bununla birlikte çeşitli etkinliklerde de sazandarlar icralarını yapmaktadırlar. Tıpkı İsmail Gacar örneğinde olduğu gibi artık sazandarlar cem evlerinin dışında da icralarını gerçekleştirmektedirler.

Sonuç

Alevi zümrelerinde olduğu gibi Tahtacı Alevilerinde de temel ibadet şekli cem ritüelleridir. Cem ritüellerinde On iki Hizmet adı verilen cem ritüelinin tamamlayıcısı birtakım pratikler mevcuttur. Bu pratikler cem ritüelin gerçekleşmesini sağlamaktadır. Tahtacı Alevilerinde cemler içeri ve dışarı cemleri olarak ikiye ayrılmaktadır ve bu cemlerde icra edilen ritüellerde farklılıklar görülür. Bu farklılıklar gerçekleştirilen ritüellerin içeriklerinde mevcuttur. Alevi inanç sistemi etrafında oluşan tüm ocaklarda olduğu gibi Tahtacı Alevilerinin cem ritüelinde de on iki hizmetten biri olan sazandarlık hizmeti, inanç sistemi etrafında gelişen kültürü ve bu kültüre ait bilgilerin aktarımında önemli rolü üstlenmektedir. Sazandarlar cem ritüelinin nasıl ilerleyeceğini, ritüel esnasında icra edilecek nefes ve semahları iyi bilen hizmetlilerdir. Ocaklarda sazandarlar iki şekilde bu hizmete başlarlar. Birincisi âşik olarak da adlandırılabilir yaratma kabiliyetine sahip olanlar, ikincisi ise irticalen bu hizmeti yerine getirenlerdir. Yapılan araştırma sonucunda Yanyatır ocağına bağlı Aydın ve İzmir yörelerinde yaşayan Tahtacı Alevilerinde yaratma kabiliyetine sahip olan sazandarlara rastlanılmamıştır. Daha çok irticalen bu hizmeti yerine getiren sazandarlar mevcuttur. Yanyatır Ocağı'na bağlı sazandarlık hizmeti yapan İsmail Gacar da bu hizmeti irticalen yapan hizmetlilere bir örnektir. Bununla birlikte diğer Alevi zümrelerinde olduğu gibi Tahtacı Alevilerinde de cem ritüeli sırasında icralar genellikle saz (bağlama) ile gerçekleştirilmektedir. Yapılan derlemeler sırasında Yanyatır Ocağı'na bağlı gerçekleştirilen cem ritüellerinde sazın yanı sıra İsmail Gacar'ın keman ile icralarını gerçekleştirdiği gözlemlenmiş ve İsmail Gacar dışında farklı bir enstrüman ile icra yapan sazandarlara rastlanılmamıştır.

Bu makalede Tahtacı Alevi ocaklarından biri olan Yanyatır Ocağı ve bu ocakta gerçekleştirilen ritüel ve hizmetleri temel alarak, on iki hizmetten biri olan sazandarlık hizmeti incelenmiştir. Bu inceleme esnasına Yanyatır ocağında hizmet sahibi olan İsmail Gacar ile görüşme yapılmış, görüşme sonucunda elde edilen bilgiler ilgili başlıklarda sunulmuştur. Araştırma sonucunda sazandarlık hizmetini gerçekleştiren hizmetlilerde azalma olduğu kimi yörelerde olmadığı tespit edilmiştir. Bu azalmanın temel nedenleri ise kentli yaşam tarzının getirdiği yoğun iş temposu, insanların inanç sisteminden uzaklaşması ve kimi yerlerde inanç sisteminin bilinmemesidir. Yapılan görüşme sonucunda Yanyatır Ocağına bağlı bazı mahalle ve köylerde cem ritüellerinin bittiği buna bağlı olarak hizmetlerin de gerçekleştirilemediği elde edilen

bilgiler arasındadır. İsmail Gacar'ın doğduğu ve büyüdüğü Yakapınar mahallesi cem ritüellerinin devam etmediği ve bittiği mahallelere bir örnektir. Cem ritüelin kendi köyünde devam etmemesinden dolayı İsmail Gacar'ın hizmetini başka mahalle ve köylerde gerçekleştirmekte, yine sazandarlık hizmetlisinin olmadığı yerlere sazandar olarak gitmektedir.

KAYNAKÇA

- AKIN, Bülent (2016a). *Zâkirlikten Aşıklığa Aşık Niyazi*. Ankara: Barış Kitap.
- AKIN, Bülent (2016b). “Ehl-i Haklarda Kelâmhânlık Geleneği ve Kelâmhân Defterlerinin Geleneğin Korunması ve Aktarımındaki Rolü”. *Millî Folklor*. Sayı: 111 Sayfa: 100-115.
- AKIN, Bülent (2019). Kültürel Belleğin Kutsal Taşıyıcıları: Alevi Cem Zâkirliği. *Uluslararası Halk Bilimi Araştırma Dergisi*. Cilt:2 Sayı:3
- AKIN, Bülent (2020a) *Mitten Tasavvufa Alevi Ritüellerinin Sır Dili Kerklar*. İstanbul: Kitapevi yayınları.
- AKIN, Bülent (2020b). “Kopuzdan Telli Kur’an’a Türklerde Sazın Kültürel Serüveni ve Kutsallığı”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*.20. S. 135-162
- AYTEKİN, Sefer (2001). *Buyruk*. Ankara. Ayyıldız Yayınları.
- BOZKURT, Fuat (2005). *Buyruk – İmam Cafer-i Sadık Buyruğu*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇIBLAK COŞKUN, Nilgün (2005). *Mersin Tahtacıları*. Ankara: Ürün Yayınları.
- ÇIBLAK COŞKUN, Nilgün (2013). “Tahtacılar ve Tahtacı Ocaklarına Bağlı Oymakların Yerleşim Alanları” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*. 68. S. 33-49
- DEVELLİOĞLU, Ferit (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lâgat*. Ankara: Aydın Yayınevi.
- DUMAN, Ahu Zeynep (2020). “Kazdağlarında Bir Tahtacı Köyü Doyan: Ritüel ve İnanç Pratikleri” *Alevilik-Bektaşilik Araştırma Dergisi*. Sayı:22 S.241-336
- ENGİN, İsmail (1998). *Tahtacılar: Tahtacı Kimliğine ve Demografisine Giriş*. İstanbul: Ant Yayınları.
- ERSAL, Mehmet (2009). “Alevi Cem Zâkirliği: Battal Dalkılıç Örneği” *Alevilik Bektaşilik Araştırma Dergisi*. Sayı:1 Sayfa:188-205.
- ERSAL, Mehmet (2016a). “Ağaçların Yoldaşları Tahtacı Alevileri” Direnen ve Kaybolmaya Yüz tutmuş Kültürler (Antakya, Mardin, ve İzmir’de Kültür İncelemeleri) Ed. Engin Önen. *İzmir Ege Üniversitesi Yayınları*. No:21. 97-102
- ERSAL, M. (2016b). *Alevilik Kavramlar ve Ocak Sistemi-Çubuk Havzası Örneği* Ankara: Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi Yayınları Araştırma Dizisi Yayınları: 25
- ERSAL, Mehmet (2016c). “Alevi inanç sisteminde Dem Kültü ve Dem Geldi Semahları” *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Araştırma Dergisi*.16. 139-199
- ERSAL, Mehmet (2016d). “Yası Katk Edenler: Alevi Toplumunda Ritüelîk Farklılıklarla Kerbela” *Uluslararası Kerbela ve Hz Hüseyin Sempozyumu. Hüseyin Gazî Kültür ve Sanat Vakfı Yol Yayınları Sempozyum Dizisi*.5.
- ERSAL, Mehmet (2019). *Alevi Cem Zâkirliği*. Ankara: Barış Kitap.
- SELÇUK, Ali (2008). *Ağaçeri Türkmenleri ve Tahtacılar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- ŞAHİN, Halil İbrahim (2014). “Kazdağları’nda Ayin ve Şiir: Tahtacı Türkmenlerinin Sazandarlık / Zâkirlik Geleneği Üzerine” *Alevilik Bektaşilik Araştırma Dergisi*. Sayı: 10. Sayfa: 141-165.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (haz. Turhan Yörükkan) (2001). *Anadolu’da Aleviler ve Tahtacılar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YÖRÜKAN, Yusuf Ziya (Haz. Turhan Yörükkan) (2017). *Alevi Bektaşî Tahtacı Nefesleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- YILMAZ, A. ve K. KAYGISIZ (1948). *Tahtacılar’da Gelenekler*. Ankara: Ulus Basımevi.

Ek. Fotoğraflar

Muharrem Kurbanında kemanı ile icra yapan İsmail Gacar.

İzmir Güzelbahçe Yakaköy Cemevi, Aydın Çine Yeniköy sazandarları ile İsmail Gacar'ın ortak icrası

Aydın Yılmazköy'de asker kurbanı ceminde keman ve saz ile ortak icra

Uluslararası Alevilik- Bektaşılık Günleri'nde Ali Ekber Ateş Dede ile Tahtacı semahı icra ederken